

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ КОЛЕКЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ КОШТОВНОСТЕЙ МУЗЕЮ

Найрізноманітніші різночасові пам'ятки історії та культури, на які надзвичайно багата Україна, здавна привертала до себе увагу допитливого народу та дослідників. Кургани, городища, вали згадувалися уже в творі першого вітчизняного історика XI ст. - автора "Повісті временних літ". В грамоті Києво-Печерського монастиря, в якій визначалися межі його володінь, як межі називали кургани Перепет і Переп'ятиху, Велику Могилу та ін.

Поступово дослідження курганів приваблюють все більше уваги перш за все скарбошукачів, а також суспільство і уряд. Дістаючи дорогоцінні речі, скарбошукачі руйнували інші знахідки. В 1626 р. в кургані під Путивлем були викопані золоті та срібні речі. Їх переплавили, а золото віддали на церковне будівництво (1). Багато курганів руйнували при добуванні селітри.

Інтерес до пам'яток матеріальної культури, в т.ч. й до археологічних коштовностей зростає в Росії під час заснування Оружейної палати, Кунсткамери, а пізніше Ермітажу. Петро I під час своїх закордонних подорожей відвідував музеї. Він мріяв створити подібні заклади в Росії. Для цього почали систематично збирати різноманітні давні пам'ятки на всій території Росії.

Знахідки речей з дорогоцінних металів в курганах і городищах Середньої Росії зустрічаються дуже рідко. В Сибіру з його численними курганами вже в 17 ст. активно працювали скарбошукачі. Сибірські старожитності привабили увагу Російської імперії. Туди відправляються перші експедиції. Одночасово була зібрана сибірська колекція для Петра I.

В 1702 р. Петро I видав указ про те, щоб в Києві, Ніжині, Батурині і в усіх малоросійських містах зібрати різні старовинні речі й передати в Москву в новостворений "цехоус" для пам'яті на вечную славу (2). З цього часу веде початок перевезення унікальних коштовностей, знайдених на території України до Москви і Петербургу.

В 1707 р. Іван Мазепа переслав Петру 1 2380 монет, знайдених в Києві під час будівництва нової Печерської фортеці /103 з них було навіть відправлено царю в армію, в якій він тоді перебував/.

В наступні роки видано ще ряд указів про збирання цінностей для спеціального зберігання в Москві.

З часу заснування Петербурга в 1703 р. він стає одним з основних центрів, в якому збираються різноманітні історичні пам'ятки. З'являється перший в історії музей - Кунсткамера. Указом Петра I від 13 лютого 1718 р. про збирання для неї колекцій фактично було започатковано зберігання там всіх цінностей, знайдених на території імперії. В указах вказувалося про винагороду за передані речі (2). Золото скіфо-сарматського часу стало окрасою Кунсткамери. Частина золотих предметів з них була подарована Катерині.

З 70-х рр. при Катерині почалося освоєння Причорномор'я, а разом з тим розпочали археологічні дослідження.

В 1763 р. губернатором Новоросійського краю Мельгуновим були здійснені розкопки великого скіфського Литого Кургану у Кіровоградській обл. Речі було передано в Петербург Катерині II, а також для поповнення скарбниці Ермітажу.

До 1830-1832 рр. відносяться розкопки в Керчі. Дюбрукс, який провадив там розкопки, подарував імператриці Марії Федорівні і графу Воронцову Золоті прикраси.

Перші наміри залишити національні реліквії, знайдені в Керчі, намагався здійснити градоначальник Стемповський.

Про блискучі результати розкопок кургану Куль-Оба він повинен був відразу доповісти в Петербург царю для "высочайшего обозрения и распоряжения".

Його законне бажання залишити речі на місці розцінювалося як "місцевий патріотизм". Микола I лише через 2 місяці після відкриття дізнався про знахідки. Обурений цим, він вимагає передачу речей. І все ж через 5 місяців коштовності були доставлені до Петербурга.

В 1845 р. за дорученням київської археографічної комісії професор університету М.Д.Іванішев здійснює розкопки курганів Перепет і Переп'ятиха неподалік від Фастова, в якому серед багатьох знахідок було виявлено 22 грифони, виготовлені з золотих платівок. Малюнки речей виконав Т.Г.Шевченко для видання (3). Знахідки було передано до університетського музею, який очолював В.Б.Антонович. В 30-і роки речі музею перейшли до нашого музею. На жаль, сьогодні, залишилося

лише 9 грифонів. Вони є окрасою експозиції Музею історичних коштовностей (далі - МІК), а один навіть "мандрує" на світових виставках, які влаштовує музей,

Колекція грифонів є найдавнішою за часом розкопок знахідкою в МІК.

В 1859 р. була створена Імператорська археологічна комісія, яка керувала археологічними дослідженнями в Російській імперії. До неї повинні були надходити всі археологічні знахідки.

11 березня 1889 р. було затверджене нове царське "повеління", за яким "Исключительное право производства и разрешение с археологической целью раскопок в империи представит императорской археологической комиссии. Открываемые при раскопках ценные и особо важные в научном отношении предметы должны быть присылаемы в комиссию для представления на высочайшее воззрение"(4).

Доля скарбів вирішувалася просто так, понад 20 з них з розкопок у Києві потрапили до Ермітажу, Російського музею в Петербурзі або Історичного музею в Москві. З скарбу з 423 німецьких і польських срібних монет, знайдених в с. Жежелево Київської обл., 24 монети було продано, решту переплавлено.

Інколи колекція з одного пункту передавалася в 2 різні музеї.

Навіть Д. Самоквасов писав, що Державний Ермітаж забрав собі дорогі речі з його розкопок, роз'єднавши комплекс знахідок з однієї місцевості.

"Заслуженное обвинение Эрмитажа Д.Самоквасовым - писал М.Макаренко, в 1909 р. в слишком деликатной форме. Их столь варварское обращение с материалом-первоисточником, свидетелями которого нам, к большому сожалению приходится быть, заслуживает резкого и беспощадного обвинения... Эрмитажу предоставлено право заниматься выборкой вещей для своих коллекций из вещей, доставляемых из различных раскопок в комиссию".

В 1912 р. був скликаний попередній з'їзд для вироблення програм майбутнього Всеросійського з'їзду діячів музеїв. М.Біляшівський запропонував поставити на ньому питання про зміну законоположення, за яким всі кращі знахідки передаються в Імператорську археологічну, та з ним не погодилася П.Уварова, вважаючи, що всі кращі старожитності повинні передаватися в столичні центральні музеї(5).

4. IX. 1911 р. Київський художньо-промисловий і науковий музей відвідав цар Микола. Б.І.Ханенко вітав його

хлібом-сіллю. Під час огляду експозиції особливу увагу цар звернув на різьблений бивень мамонта з Кирилівської стоянки, на унікальні коштовності скіфської епохи і Стародавньої Русі. Серед них безумовно на діадему, на надпрестольний хрест, знайдений біля Десятинної церкви, срібні вироби, межигірський фаянс. Та Ханенко не передав цареві жодного з цих унікальних предметів, що привабили його увагу. І вони й сьогодні експонуються у нас.

В 80-х рр. XIX ст. С.Мазаракі здійснив розкопки посульських курганів. Перші знахідки з них потрапили до Московського історичного музею. Решту придбав Б.Ханенко і вони сьогодні є в експозиції музею, а золота рибка з Вовківців об'їздила вже чи не весь світ. Широкі розкопки там провадили В.Б.Антонович, Д.Я.Самоквасов, Т.В.Кибальчич. На жаль, ці колекції, що походять з одного пункту, зберігаються частково в Москві, частково в Петербурзі, їх слід об'єднати і повернути до Києва.

До музею потрапила цікава колекція старожитностей з Канівщини, з розкопок Зноско-Боровського. О.Бобринський з 1886 р. очолював археологічну комісію, передав нам лише частину своїх знахідок з розкопок в околицях Сміли.

До нас зовсім не потрапили матеріали з розкопок, здійснених тут Бранденбургом. Всі вони в Петербурзі.

Від часів Центральної ради і до сьогодні безперервно порушується питання про повернення пам'яток історії та культури українського народу з Петербурга та Москви. Особливо багато зусиль докладали М.Біляшівський, Ф.Ернст, Д.Шербаківський. В 1941 р. коштовності музею були вивезені до Уфи. Після повернення в 1948 р. вони були взяті на необхідний облік і частково експонувалися в музеї.

Коли в 1954 р. було розкопано Мелітопольський курган, то в українських археологів було природне бажання залишити виявлені в ньому знахідки на своїй землі та зламати існуючу з імперських часів тенденцію забирати найцінніші українські коштовності до музеїв Росії. Дізнавшись про розкопки, М.Т.Артамонов, тодішній директор Ермітажу, написав до Інституту археології листа з проханням "За існуючою традицією" передати знахідки з Мелітополя до Державного Ермітажу.

І.Г.Шовкопляс на свій страх і ризик проігнорував це. Тоді М.Т.Артамонов вдався до методу тиску на впертого археолога "зверху". Він звернувся до президента Академії О.Палладіна. І.О.Палладін не тільки не дав знищити археолога, але й під-

тримав його. Він видав розпорядження передати всі матеріали з Мелітопольського кургану до Державного історичного музею УРСР, а в майбутньому залишати, згідно з одним з перших рішень Української академії наук, історичні реліквії минулого, на своїй землі(6).

І, вже, знайдений в 1955 р. в Києві скарб ювелірних давньоруських прикрас передано до музею і сьогодні експонується тут. Більше вже не піднімалося навіть питання про передачу до Ермітажу ні пекторалі з Товстої Могили, ні чаші з Гайманової.

Правда, М.І.Артамонов після цього відмовився від попередньої згоди опонувати докторську дисертацію І.Шовкопляса і йому довелося писати нову.

Невдовзі після передачі речей Мелітопольського кургану співробітникам музею була запропоновано підготувати для огляду колекції коштовностей, що зберігалися у його фондах. Така виставка була підготовлена в лекційному залі. Її відвідала висока комісія і прийшла до висновку, що є достатньо матеріалів для відкриття відділу золотої комори. Сюди ж були долучені й матеріали з дорогоцінних металів, які експонувалися у музеї, а до того ж одержано коштовності з інших музеїв України. Так було започатковано музей, ювілей якого ми відзначаємо сьогодні.

Слід визнати, що в Музеї історичних коштовностей зберігаються шедеври світового мистецтва. Тож побажаємо нашим ювілярам подальших творчих успіхів у роботі й збагачення їх надбань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Оглоблин Н. "Сыскные дела" о кладах в 17 в. // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. Кн.7. К., 1893. -С.118.
2. Полное собрание законов (1 собр.).-СПб, 1830, Т.V., №3159.
3. Древности, изданные Временной комиссии для разбора древних актов, К., 1846.
4. Отчет Императорской археологической комиссии за 1889 годо СПб. 1892. С.2-4.
5. Предварительный с'езд по устройству первого Всероссийского съезда деятелей музеев. М., 1913. -С.18.
6. Іван Шовкопляс. Бібліографічний покажчик. К., 1996. -С.10-11.